

«Սովորելով միմյանցից». 4-րդ հետազոտական ֆորում

Ֆորումի ամփոփիչ արձանագրություն

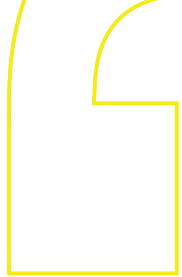
Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան
կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամ
Մայիս 2023

Նախապատմություն

2022 թ. փետրվարին [Սոցիալական փոքրամիջոցային կենտրոն](#) ՀԿ-ն ԱՄՆ ՄԶԳ ֆինանսավորմամբ կազմակերպեց «Հետազոտական Էթիկայի ֆորումը»: Ֆորումը նվիրված էր Հայաստանում հետազոտական Էթիկայի խնդիրների և հեռանկարների քննարկմանը, և շարունակությունն էր [Սոցիալական փոքրամիջոցային կենտրոն](#) ՀԿ-ի նախաձեռնած «Հետազոտողների փակ քննարկումներ» շարքի: Հանդիպումների շարքի նպատակը հետազոտական ոլորտում առկա մարտահրավերների և դրանց հնարավոր համատեղ լուծումների շուրջ շարունակական երկխոսությունը խրախուսելն էր:

Վերջին՝ 3-րդ ֆորումի ընթացքում ՀՌԿԿ-Հայաստանի թիմով ստանձնեցինք շարքի հաջորդ հանդիպումը կազմակերպելու պատրաստակամություն: 4-րդ հետազոտական ֆորումի խորագիրն էր՝ «**Սովորելով միմյանցից**»: Ֆորումը տեղի ունեցավ 2023 թ. մարտի 26-ին:

Հայեցակարգ

Մենք հատկապես կարևորեցինք նախորդ հետազոտական ֆորումի ընթացքում ամրագրված համաձայնության հետևյալ կետը. «Հետազոտական համայնքի ակտիվացումը, երկխոսության հարթակների ձևավորումը կարող են իրական հնարավորություն դառնալ հետազոտական էթիկայի սկզբունքները պահպանելու համար: Հետազոտական համայնքը պետք է դիտարկվի որպես չափանիշներ սահմանող, բանավիճող և ոչ պաշտոնական վերահսկող մարմին: Ոչ պակաս կարևոր է գործընկերների հետ սոցիալականացումը և անկախության մշակույթի զարգացումը՝ խուսափելով անմիջական վերահսկողական, կարգապահական, ֆորմալ ընթացակարգերից»:

Այս եզրահանգումը հատկապես արդիական էր 4-րդ հետազոտական ֆորումի համար. ՀՌԿԿ-Հայաստանը փորձեց բացահայտել այն ուղիները, որոնցով հետազոտական համայնքը կարող է ներգրավվել համատեղ և փոխադարձ կրթման գործընթացում:

Հայեցակարգ

Ֆորումի ամբողջ ձևաչափը և ընթացքը կազմակերպվել էին այնպես, որ հնարավորություն ստեղծեին արագ և գործնական քննարկումների միջոցով «սեղանին դնել» քննարկված լուծումների ճանապարհներ: ՀՌԿԿ-Հայաստանն այս ֆորումն իրականացրեց Ազգային ժողովրդավարության ինստիտուտի (NDI) կողմից ֆինանսավորվող ծրագրի շրջանակներում, որը վերջին տարվա ընթացքում ներառել է մի շարք մտազրոհներ և փոդքասթային հաղորդումների շարք հետազոտողների մասնակցությամբ: Վերջիններիս ընթացքում մենք արդեն կուտակել և ձևակերպել էինք խնդիրների, գաղափարների ու թեմաների բազմակողմանի շրջանակ, և ֆորումը տրամաբանորեն ամփոփեց այս գործընթացը՝ խնդիրների շրջանակը տեղափոխելով լուծումների դաշտ: Մենք հատկապես խրախուսեցինք այն հետազոտողների և հետազոտական կենտրոնների մասնակցությունը, որոնք իսկապես շահագրգռված էին միասին լուծումներ փնտրել և համագործակցել:

Ձևաչափ

Թեև ֆորումը համադրեց մի շարք ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ձևաչափեր, մեր ընտրած հիմնական աշխատանքային ձևաչափը կլոր-սեղան քննարկումներն էին: Ավելին՝ ՀՌԿԿ-Հայաստանը մեկ քայլ առաջ տարավ ձևաչափը՝ այն անվանելով «շատ կլոր-սեղաններ». ֆորումն ընթացավ 5 հաջորդական կլոր-սեղան քննարկումների միջոցով:

- Ֆորումի ընթացքում մասնակիցները պարբերաբար տեղափոխվեցին հանդիսատեսի աթոռներից դեպի քննարկման մասնակիցների աթոռներ և հակառակը:
- Մինչ խմբերից մեկը կլոր-սեղանի շուրջ էր, մյուսները հնարավորություն ունեին թեմայի և ընթացող քննարկման վերաբերյալ իրենց կարծիքներն ու մտքերը գրել ֆորումի վիրտուալ սեյակում, որը ուղիղ հեռարձակմամբ տեսանելի էր դահլիճում:
- Կլոր-սեղան քննարկումների հիմնական նպատակը խնդիրների լուծման ճանապարհների արագ դուրսբերումն էր:

Հիմնախնդիրների ընդլայնված ցանկը

Կարևոր ենք համարում շեշտադրել, որ հիմնախնդիրները ձևակերպվել են հետազոտողների հետ խմբային մտազրոհների արդյունքում՝ ՀՌԿԿ-Հայաստանի և Ազգային Ժողովրդավարության ինստիտուտի մեկամյա համատեղ ծրագրի շրջանակներում: Դրանք դուրս են բերվել մտազրոհների մասնակիցների դիտարկումներից և հիմնականում ներկայացվում են առանց խմբագրման: Դուրս բերված ձևակերպումները ունեն պայմանական/խորհրդանշանային բնույթ և պարտադիր չէ, որ միանշանակորեն համընկնեն համայնքի այլ ներկայացուցիչների ընկալումներին: Այս պարագայում առավել կարևոր են այն հարցադրումներն ու առաջարկները որոնք բխեցվում են հիմնախնդիրներից և որոնց շուրջ դրսևորվել է ընդհանուր փոխըմբռնում: Ասվածը վերաբերում է նաև ենթահիմնախնդիրներին և դրանց հաղթահարման նպատակով մասնակիցների կողմից արված առաջարկներին:

Հիմնախնդիրների ընդլայնված ցանկը

Ծրագրի այլ բաղադրիչների շրջանակներում ՀՌԿԿ-Հայաստանը նույնականացրել էր 9 հիմնախնդիր.

1

Հանրային կարծիքի ուսումնասիրությունները հիմնականում արդեն սպառել են իրենց. պետք է (հեղա) փոխել մեր մոտեցումը:

2

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա:

3

Դոկորները/պատվիրատուները շատ են միջամտում հետազոտության մեթոդաբանությանը և բավարարման ազդեցության անկախություն/վստահություն չեն տալիս հետազոտողներին:

Քիմնախնդիրների ընդլայնված ցանկը

4

Տվյալները և հետազոտությունների ներուժը բավարար չափով չեն օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ նշանակության խնդիրներ լուծելու համար:

5

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար՝ խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է:

6

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների. սա պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռնման և մանիպուլյացիայի համար:

Հիմնախնդիրների ընդլայնված ցանկը

7

Հասարակագիտական
և հումանիտար
հետազոտողները միասին
ավելի լավ կարող են «տեսնել»
հասարակությունը, բայց
գրեթե չեն համագործակցում
միմյանց հետ:

8

Մեր գործում ամենաբարդ
խնդիրներից մեկը
հարցազրուցավարների
աշխատանքի որակն է.
հետազոտական կառույցներն
այստեղ անելիք ունեն:

9

Հետազոտական համայնքի
ներսում առկա մրցակցության
և փոխշահավետ
համագործակցության միջև
հավասարակշռությունը
խախտված է:

Ֆորումի հիմնախնդիրները

Ֆորումի մասնակիցներին հնարավորություն տրվեց մինչև ֆորումն ընտրելու արդեն բացահայտված հիմնախնդիրներից 5-ը: Ամենաշատ նախընտրությունը ստացած 5 հիմնախնդիրները ավտոմատ կերպով տեղափոխվեցին ֆորումի օրակարգ՝ յուրաքանչյուրի շուրջ տեղի ունենալով կլոր-սեղան քննարկում:

Հաջորդիվ ներկայացվում են 4-րդ հետազոտական ֆորումի ընթացքում քննարկված 5 առանցքային թեմաների առնչությամբ ներկայացված դիրքորոշումներից ու առաջարկներից դուրս բերված առանցքային մտքերը:

Այս ամենի առավել մանրամասն մեկնաբանումը ներկայացված Է ՀՌԿԿ-Հայաստանի կողմից հրապարակված *«Հետազոտական գործունակ համայնքի կայացմանն ընդատաջ գործունեություններ, արդյունքներ, հեռանկարներ»* ամփոփիչ զեկույցում, որը կհրապարակվի կազմակերպության [վեբկայքում](#):

ԿԼՈՐ-ՍԵՂԱՆ 1.

- Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի
- մասնագիտությունը սխալ է
- դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը
- մասնագետ կրթելու/պատրաստելու
- գործընթացի մեջ է

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 1. Փոխել ուսանողների նկատմամբ ուսուցանողների դիրքորոշումը:

Ուսանողների մեջ պետք է տեսնել ոչ միայն գիտելիք յուրացնողների, այլև ապագա հետազոտողների: Ուսանողների նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխության դրսևորումներից մեկը կարող է լինել դասախոսի հետազոտական աշխատանքներում ուսանողների ներգրավումը՝ քուչինգ (coaching) և մենթորություն անելու ճանապարհով:

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 2. Մեծացնել հետազոտական պրակտիկաներում ուսանողների ներգրավվածությունը:

Այս խնդրի լուծումը քննարկումների մասնակիցները տեսնում են մի կողմից պասիվ ճանաչողական միջոցառումների օգնությամբ, մյուս կողմից՝ որոշակի հետազոտական ծրագրերի մեջ ուսանողների ակտիվ ներգրավմամբ:

- *Պասիվ ճանաչողական միջոցառումներ.* պրակտիկ հետազոտական գործունեություն իրականացնող ոչ բուհական կազմակերպություններ ուսանողների այցելությունների կազմակերպում, ծանոթացում վերջիններիս գործունեության առանձնահատկությունների հետ,
- *Ուսանողների ակտիվ ներգրավում.* հետազոտական փոքրիկ դրամաշնորհների միջոցով, օրինակ՝ public-private partnership-ի կամ corporate social responsibility-ի համատեքստում ուսանողական-հետազոտական գրանտների տրամադրմամբ:

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 3. Զարկ տալ ուսանողների շրջանում միջդիսցիպլինար գիտելիքների ընդլայնմանը

Ուսանողները պետք է գիտելիքներ ունենան ոչ միայն իրենց նեղ մասնագիտական գիտակարգի, այլև այլ գիտակարգերի մոտեցումների ու մեթոդների մասին, քանի որ ժամանակակից հետազոտություններում գնալով մեծանում է միջգիտակարգային մոտեցումներ կիրառելու անհրաժեշտությունը: Այս խնդրի գոյության գլխավոր պատճառներից մեկը կայացած հետազոտողների մակարդակում միջգիտակարգային համագործակցության բացակայությունն է: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը՝ քննարկումների մասնակիցներից մի քանիսը առաջարկում են ստեղծել մի հարթակ, որտեղ տարբեր գիտակարգերի ներկայացուցիչները հետազոտական տարբեր մոտեցումների ու մեթոդների վերաբերյալ պարբերաբար քննարկումներ կունենան, որոնցում կներգրավեն նաև ուսանողների:

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 4. Ավելացնել դասավանդողների շրջանում պրակտիկ հետազոտողների քանակը

Կարևոր հիմնախնդիրներից մեկը, որն ուղղակիորեն անդրադառնում է ուսանողների հետազոտական կարողությունների զարգացման վրա՝ բուհերում պրակտիկ հետազոտական փորձառություն ունեցող դասախոսների պակասն է: Հիմնախնդրի լուծումը քննարկումների մասնակիցները տեսնում են մի կողմից դրսից (անկախ և պետական հետազոտական հիմնարկություններից) նման փորձառություն ունեցող մասնագետներ հրավիրելու և բուհական կրթական ծրագրերում ներգրավելու մեջ, մյուս կողմից՝ ուսանողների համար հետազոտական փորձառություն ունեցող մասնագետների մասնակցությամբ ոչ ֆորմալ կրթական ծրագրերի իրականացման մեջ (ամառային-ձմեռային դպրոցներ, տարբեր ձևաչափերով հատուկ դասընթացներ և այլն): Մեկ այլ և հավելյալ լուծում կարող է լինել համապատասխան հետազոտական գիտելիքներ չունեցող ուսուցանողների համար հատուկ դասընթացների կազմակերպումը:

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 5. Հասցեագրել ոչ ֆորմալ կրթության ոլորտում առկա խնդիրները

Քննարկման մասնակիցները համակարծիք են, որ ապագա հետազոտողներ պատրաստելու հարցում ոչ ֆորմալ կրթությունը կարևոր այլընտրանք է բուհական կրթությանը, սակայն այդ ասպարեզում դեռևս չեն գտնվել այն մեխանիզմները, որոնք կարող են նպաստել պոտենցիալ շահառուների նույնականացմանը և նրանց մոտիվացիայի բարձրացմանը՝ դասընթացների մեջ ներգրավելու համար: Հեռանկարը այդ մեխանիզմների բացահայտման նպատակով շահագրգիռ հետազոտողների և հետազոտական կազմակերպությունների մասնակցությամբ համատեղ քննարկումներ կազմակերպելն է և համագործակցության հարթակ ստեղծելը:

Մեր երկրում ի սկզբանե հետազոտողի մասնագիտությունը սխալ է դասավանդվում, հետևաբար խնդիրը մասնագետ կրթելու/պատրաստելու գործընթացի մեջ է

Լուծում 6. Չարկ տալ հետազոտողի մասնագիտության պահանջարկին

Քննարկումների մասնակիցները ապագա հետազոտողների՝ կրթության ոլորտում առկա խնդիրները մասամբ պայմանավորում են աշխատաշուկայում հետազոտողների պահանջարկի սակավությամբ և կարծում են, որ կրթության որակը կբարձրանա եթե աճի պահանջարկը: Ուստի, հետագա համագործակցության թեմաներից մեկը կարող է վերաբերել հետազոտողների պահանջարկի բարձրացման ուղղությամբ տարբեր առաջարկներին ու մոտեցումներին:

ԿԼՈՐ-ՍԵՂԱՆ 2.

- Յետազոտողի քաղաքական,
- արժեքային, նորմատիվ,
- գաղափարախոսական հայացքները
- շատ են ազդում հետազոտության
- որակի վրա

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա

Լուծում 1. Հրապարակել հետազոտության նպատակներն և մեթոդները

Բազմաթիվ հետազոտական զեկույցներում և պրեզենտացիաներում հստակ կերպով չեն ներկայացվում հետազոտության նպատակներն ու մեթոդները: Սա հաճախ պայմանավորված է հանրության և նույնիսկ հետազոտական համայնքի շրջանում համապատասխան պահանջի բացակայությամբ, ինչը, ի հետևանս, հանգեցնում է բուն հետազոտության ընթացքում հետազոտական կամ գիտական էթիկային ոչ հարիր մոտեցումների դրսևորմանը: Խնդրի լուծումը քննարկման մասնակիցները տեսնում են առաջին հերթին հետազոտական զեկույցներում հետազոտության նպատակների ու մեթոդների պարտադիր, թափանցիկ և հստակ ներկայացման մեջ:

Հաջորդ կարևոր լուծումը մասնակիցները տեսնում են հետազոտական էթիկայի կրթության և ջատագովության ուղղությամբ միջոցառումների կազմակերպման մեջ (էթիկայի դասընթաց, էթիկայի հանձնաժողովի ստեղծում, էթիկայի շուրջ պարբերական քննարկումներ):

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա

Լուծում 2. Հավասարակշռել հետազոտողների կախվածությունը դոնոր կազմակերպությունների օրակարգից

Բազմաթիվ հետազոտողներ համակարծիք են, որ իրենց կողմից իրականացվող հետազոտական ծրագրերի նպատակների ձևակերպման, երբեմն նաև կիրառվելիք մեթոդների մշակման գործընթացում իրենք անմասն են կամ ունեն շատ ձևական մասնակցություն: Երբեմն հետազոտական բաղադրիչը իրականացված ծրագրի ամփոփիչ զեկույցում ներկայացված վերջնարդյունքներում ամբողջովին ձևական նշանակություն է ունենում, ուստի և, քիչ չեն այն դեպքերը, երբ հետազոտությունն իրականացվում է ոչ փորձառու հետազոտողների կողմից և ոչ ադեկվատ մեթոդաբանությամբ:

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա

Ըստ քննարկումների մասնակիցների՝ որպես դոկոր կազմակերպությունների օրակարգերից կախվածությունը նվազեցնելու կամ թուլացնելու լուծումներ՝ կարող են լինել հետազոտական հայտերի ներկայացման փուլում դոկորների հետ վերոհիշյալ առումների ճշգրտումը և սեփական փորձագիտական դիրքորոշումների կարևորության հաղորդակցումը: Ենթահիմնախնդրի լուծման տարբերակ կարող է ծառայել նաև հետազոտական համայնքի այլ դերակատարների հետ համայնքի անդամների իրավունքների ու շահերի պաշտպանության նպատակով որոշակի հարթակի ստեղծումը:

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա

Լուծում 3. Բարելավել հետազոտության որակի ապահովումը/վերահսկողությունը

Քննարկման մասնակիցների կարծիքով՝ բուն հիմնախնդրի առկայությունը զգալի չափով պայմանավորված է հետազոտության արդյունքների և առհասարակ հետազոտական գործընթացի ադեկվատության և արդյունավետության այլընտրանքային փորձագիտական գնահատման մեխանիզմների հազվադեպ կիրառման և կամ առհասարակ չկիրառելու հանգամանքով: Հետազոտության մեթոդները, ստացված արդյունքները և դրանց արդյունավետությունը հաճախ որոշում և գնահատում են հենց հետազոտություն իրականացնողները, ինչը զգալիորեն նվազեցնում է որակյալ հետազոտություն ունենալու հնարավորությունը:

Հետազոտողի քաղաքական, արժեքային, նորմատիվ, գաղափարախոսական հայացքները շատ են ազդում հետազոտության որակի վրա

Այդ հնարավորությունը ավելացնելու առումով կարևոր են վերահսկողության որոշակի, շատ դեպքերում միջազգայնորեն արդեն հայտնի, այնպիսի մեխանիզմների կիրառումը, ինչպիսիք են, օրինակ, «peer review»-ն, «board review»-ն, վերջիններս համակարգող միջինստիտուցիոնալ հարթակների ստեղծումը: Միկրոմակարդակում հիմնախնդրի լուծում կարող է լինել հետազոտական ուղեցույցներում հարցազրուցավարների կողմնակալության բացահայտման նպատակով որոշակի ցուցանիշների ներդրումը , քաղաքական և անձակենտրոն դիրքորոշումների դրսևորումները նվազեցնելու նպատակով ուղեցույցներում միջազգային կիրառում ունեցող որոշակի սանդղակների օգտագործումը, փորձնական (պիլոտային) և թեստային հետազոտությունների պատշաճ իրականացումը:

ԿԼՈՐ-ՍԵՂԱՆ 3.

- Չետագոտական վերլուծությունները
  - հաճախ սահմանափակվում են
  - տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝
  - առանց խորքային վերլուծական
  - մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող
  - է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և
  - մանիպուլյացիայի համար
-

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Լուծում 1. Քանակական հետազոտություններում հավելել ուղեկցող վերլուծություն և մեթոդաբանություն

Քննարկումների մասնակիցների կարծիքով՝ հետազոտությունների (մասնավորապես՝ քանակական հետազոտությունների) արդյունքների շահարկման և թյուրըմբռման ենթարկվելու առանցքային պատճառներից մեկն այն է, որ դրանցում բացակայում են օգտագործված մեթոդաբանությունը և ուղեկցող վերլուծությունը:

Ըստ այդմ, իբրև ենթահիմնախնդրի լուծումներ առաջարկվում են հանրայնացվող արդյունքներին զուգահեռ հետազոտության մեջ օգտագործված մեթոդների պարտադիր ներկայացումը, արդյունքների (հակիրճ կամ ընդարձակ) վերլուծական ամփոփումը, հետազոտության տարբեր փուլերի իրականացման համար ողջախոհ ժամկետների շուրջ դոկոր կազմակերպությունների հետ նախնական հստակ պայմանավորվածությունը:

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Լուծում 2. Հասցեագրել որակյալ վերլուծությունների բացակայության խնդիրը

Քննարկման մասնակիցները նկատում են, որ որոշ դեպքերում հետազոտության արդյունքներն ունեն կից վերլուծություններ, բայց որոշակի մասնագիտական չափանիշներ չպահպանելու պատճառով «դժվար է դրանք վերլուծություն համարել»: Այս պարագայում նույնպես իբրև լուծում կարևորվում են peer review-ների, review essay-ների, board review-ների ձևավորումը.

«Peer review-ն պետք է դառնա հետազոտական բյուջեների տող՝ ինչպես ներքին հետազոտական կազմակերպությունների համար, այնպես էլ՝ պատվիրատուների: Peer review պետք է անեն ոչ թե պատահական մարդիկ, այլ մասնագետները»:

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Լուծում 3. Հետազոտության արդյունքների լեզուն ավելի հասանելի դարձնել հանրությանը, արդյունքները տարածող շահառուներին, երբեմն նույնիսկ հետազոտական համայնքի անդամներին

Լուծումները քննարկման մասնակիցները տեսնում են մի շարք հարթություններում: Օրինակ, դրանից մեկը հետազոտության արդյունքների երկու տարբերակների հանրայնացումն է՝ մեկը արհեստավարժ (խորքային տարբերակ), իսկ մյուսը ոչ արհեստավարժ (հպանցիկ տարբերակ) լսարանի համար: Մեկ այլ առաջարկ վերաբերում է հանրության, մասնավորապես՝ լրագրողների շրջանում տվյալների գրագիտության բարձրացմանը և այդ ուղղությամբ որոշակի կրթական ծրագրեր իրականացմանը:

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Առաջարկվող ուշագրավ լուծումներից է նաև հրապարակված հետազոտությանը դրանում օգտագործված հասկացությունների ու մեթոդների վերաբերյալ բառարան-ուղեցույցի կցումը: Լս մի կարևոր լուծում վերաբերում է տարբեր հետազոտական-մասնագիտական շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրությունների և դրանց արդյունքների մասին տվյալների կիսմանը այլ շրջանակների հետ, ինչը կարող է նվազեցնել թյուրըմբռնումների հնրավորությունը՝ ի հավելումս, նպաստելով նրանց միջև համագործակցության ծավալմանը:

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Լուծում 4. Որդեգրել տվյալների թափանցիկության սկզբունք

Լուծումները քննարկման մասնակիցները տեսնում են մի շարք հարթություններում: Օրինակ, դրանից մեկը հետազոտության արդյունքների երկու տարբերակների հանրայնացումն է՝ մեկը արհեստավարժ (խորքային տարբերակ), իսկ մյուսը ոչ արհեստավարժ (հպանցիկ տարբերակ) լսարանի համար: Մեկ այլ առաջարկ վերաբերում է հանրության, մասնավորապես՝ լրագրողների շրջանում տվյալների գրագիտության բարձրացմանը և այդ ուղղությամբ որոշակի կրթական ծրագրեր իրականացմանը: Առաջարկվող ուշագրավ լուծումներից է նաև հրապարակված հետազոտությանը դրանում օգտագործված հասկացությունների ու մեթոդների վերաբերյալ բառարան-ուղեցույցի կցումը: Լս մի կարևոր լուծում վերաբերում է տարբեր հետազոտական-մասնագիտական շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրությունների և դրանց արդյունքների մասին տվյալների կիսմանը այլ շրջանակների հետ, ինչը կարող է նվազեցնել թյուրըմբռնումների հնրավորությունը՝ ի հավելումն, նպաստելով նրանց միջև համագործակցության ծավալմանը:

Հետազոտական վերլուծությունները հաճախ սահմանափակվում են տվյալների «պասիվ» նկարագրությամբ՝ առանց խորքային վերլուծական մեկնաբանումների, ինչը պարարտ հող է ստեղծում տվյալների թյուրըմբռման և մանիպուլյացիայի համար

Լուծում 5. Հանրության շրջանում սոցիոլոգիայի ցածր վարկանիշը

Ըստ քննարկման մասնակիցների՝ շահարկման նպատակ հետապնդող և կուռ հետազոտական չափանիշների հիման վրա չիրականացված հետազոտությունները լայն սպառում և հաջողություն ունեն, որովհետև հանրության շրջանում բավականին ցածր է սոցիոլոգիայի և սոցիոլոգիական հետազոտությունների վարկանիշը: Խնդրի լուծման թեկուզ անուղղակի միջոց կարող է լինել երկարաժամկետ հետազոտությունների անցկացումը և դրա արդյունքների կիրառումը, ինչը հետազոտվող համայնքներում որոշակիորեն կնպաստի համայնքային տարբեր խնդիրների լուծմանը, այդպիսով՝ նաև հետազոտության վարկանիշի բարձրացմանը: Վերջին առաջարկը մասամբ առնչվում է նաև հաջորդ թեմայի վերնագրի տակ քննարկվող հիմնախնդրին:

ԿԼՈՐ-ՍԵՂԱՆ 4.

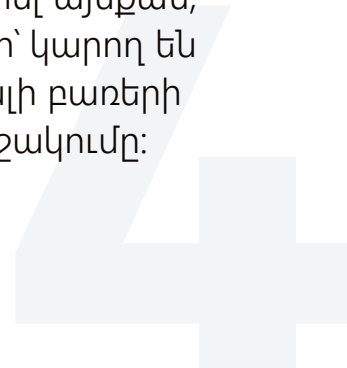
- Տվյալները և հետազոտությունների
- ներուժը բավարար չափով չեն
- օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ
- նշանակության խնդիրներ լուծելու
- համար

Տվյալները և հետազոտությունների ներուժը բավարար չափով չեն օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ նշանակության խնդիրներ լուծելու համար

Լուծում 1. Ստեղծել և հասանելի դարձնել տվյալների և վերլուծությունների ընդհանուր շտեմարան

Քննարկումների մասնակիցները նշում են, որ որոշ դեպքերում հետազոտությունների տվյալներ և վերլուծություններ դժվարանում են գտնել, որովհետև դրանք չեն զետեղված ընդհանուր հասանելիություն ունեցող հասցեներում և աղբյուրներում: Սա հատկապես վերաբերում է ակադեմիական ուսումնասիրություններին: Ուրիշ դեպքերում դրանք զետեղված են, սակայն անհրաժեշտ է լինում տասնյակ առցանց պատուհաններ բացել և դրանցով դեգերել այնքան, մինչև հնարավոր կլինի գտնել փնտրվածը: Հետևաբար, որպես խնդրի լուծումներ՝ կարող են լինել տվյալների և վերլուծությունների ընդհանուր բազայի ստեղծումը կամ բանալի բառերի օգնությամբ անհրաժեշտ նյութերը հասանելի դարձնելու որոշակի համակարգի մշակումը:

Տվյալները և հետազոտությունների ներուժը բավարար չափով չեն օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ նշանակության խնդիրներ լուծելու համար

Լուծում 2. Խթանել պետական մակարդակում հետազոտությունների իրականացման պահանջարկը

Օգտակար լուծումներից մեկը կարող է լինել քաղաքականություն մշակողների և իրականացնողների հաշվետվողականության բարձրացումը, մասնավորապես՝ կոնկրետ հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ նախապես պատվիրակված և իրականացված որոշակի հետազոտությունները և դրանց արդյունքներին վերաբերող հրապարակային հաշվետվությունները: Իրականացվող հետազոտությունները քաղաքականությունների հետ հաղորդակցելու արդյունավետ լուծումներից մյուսը կարող է լինել հետազոտական նախագծերի մշակման և իրականացման տարբեր փուլերում նախարարությունների և տարբեր գերատեսչությունների փորձագետ-ներկայացուցիչների ներգրավումը:

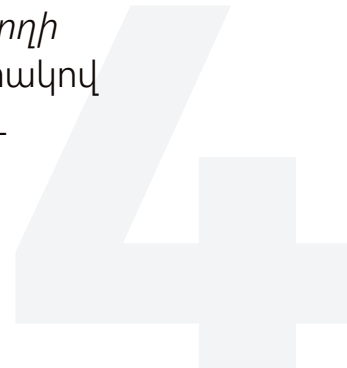

Տվյալները և հետազոտությունների ներուժը բավարար չափով չեն օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ նշանակության խնդիրներ լուծելու համար

Լուծում 3. Բարձրացնել հետազոտողների ճանաչվածությունը

Մի շարք մասնակիցներ կարծում են, որ բազմաթիվ կարևոր հետազոտություններ քիչ հայտնի և չհաղորդակցված են, որովհետև հայտնի չեն դրանց հեղինակները, ուստի և, չկա անհրաժեշտ վստահություն նրանց նկատմամբ:

Հետևաբար, ջատագովություն իրականացնելու անհրաժեշտություն կա, որով կարող են զբաղվել, օրինակ, այդ նպատակով ստեղծված դաշնակից մեդիա կազմակերպությունները. *«Կարելի է, նույնիսկ, սիթքումներում կամ հայտնի սերիալներում մտցնել հետազոտողի կերպար»*: Հետազոտողների ճանաչման և վստահելիության բարձրացման նպատակով լուծում կարող է լինել նաև վարկանիշային որոշակի սանդղակների կիրառումն ու հրապարակումը:

Տվյալները և հետազոտությունների ներուժը բավարար չափով չեն օգտագործվում կոնկրետ և պրակտիկ նշանակության խնդիրներ լուծելու համար

Լուծում 4. Աշխատել հետազոտություն պատվիրակողների հետևողականության ուղղությամբ

Քննարկումների մի շարք մասնակիցներ հետազոտությունների արդյունքների ոչ բավարար հանրայնացումն ու հաղորդակցումը պատճառաբանում են հետազոտություններ պատվիրակող կառույցների (պետական և մասնավոր) անհետևողականությամբ: Ուստի, արդյունավետ հետազոտության չափանիշներից մեկը պիտի դառնա հետհետազոտական շրջանում դրա հաղորդակցումը և գրանցված ձեռքբերումները:

ԿԼՈՐ-ՍԵՂԱՆ 5.

- Հասարակագիտական և հումանիտար
- հետազոտողները միասին ավելի լավ
- կարող են «տեսնել» հասարակությունը,
- բայց գրեթե չեն համագործակցում
- միմյանց հետ

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 1. Բարձրացնել հետազոտություն իրականացնող տարբեր դերակատարների՝ միմյանց գործունեություններից տեղեկացվածությունը

Մասնակիցները նախևառաջ առանձնացնում են իրականացված և իրականացվող հետազոտությունների մասին տեղեկությունների կիսումը Էլեկտրոնային հասցեների միջոցով կամ միասնական առցանց հարթակ ստեղծելու և այն գործածելու եղանակով: Շատ կարևոր է նաև տարբեր գիտակարգերի ներկայացուցիչներին ճանաչելը, նրանց հետ առերես շփումը, որի համար արդյունավետ ձևաչափ են ՀՌԿԿ կողմից քննարկումների համար ստեղծված տարբեր հարթակները:

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 2. Պայքարել այլ գիտակարգերի նկատմամբ մեծամիտ, երբեմն շովինստական վերաբերմունքի դեմ

Ըստ տարբեր դիտարկումների՝ միջգիտակարգային համագործակցությունը խոչընդոտող գործոններից մեկն այլ գիտակարգերի նկատմամբ արհամարհական, երբեմն մերժողական վերաբերմունքն է, ինչի դրսևորումներն ակներև են ինչպես բուհական տարբեր ֆակուլտետներում, այնպես էլ որոշ հետազոտական կազմակերպությունների կողմից՝ միջգիտակարգային մոտեցումներ պահանջող հիմնախնդիրները սեփական ուժերով և միայն իրենց ծանոթ մեթոդներով հետազոտելու պրակտիկաներում: Նշված արատավոր պրակտիկաների հաղթահարումը պահանջում է դրանց վնասաբեր նշանակության և հետևանքների շուրջ ակտիվ քննարկումներ, որոնց արդյունքում հնարավոր կլինի մշակել և առաջարկել համապատասխան լուծումներ:

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 3. Ավելացնել միջդիսցիպլինար գիտելիքները

Ըստ քննարկումների մասնակիցների՝ այս խնդրի լուծումը հնարավոր է մի շարք գործունեությունների օգնությամբ, օրինակ, ֆորմալ կազմակերպությունների կրթական ծրագրերում հումանիտար և հասարակագիտական տարբեր մասնագիտացումների, վերջիններիս բնորոշ հետազոտական մոտեցումների և մեթոդների վերաբերյալ դասընթացներին հատկացվող ժամաքանակի ընդլայնման և գիտելիքի յուրացման գնահատման մեխանիզմների խստացման միջոցով: Մեկ այլ, առավել կարճաժամկետ հեռանկարում, լուծում է ոչ ֆորմալ ձևաչափով միջգիտակարգային գիտելիքների ուսուցման նպատակով հատուկ դասընթացների կազմակերպումը:

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 4. Խրախուսել միջգիսցիպլինար հետազոտություններ իրականացնելու պատվերները

Քննարկումների տարբեր մասնակիցներ կարծում են, որ միջգիտակարգային համագործակցության պրակտիկաների պակասը պայմանավորված է հետազոտություն պատվիրակող կառույցների կողմից նմանաբնույթ հետազոտական նախագծեր չպատվիրակելու հանգամանքով: Հետևապես, լուծումը միջգիտակարգային-կոնսորցումային հետազոտությունների պլանավորումն է, որը կխթանի համագործակցության շարունակականությունը՝ տարբեր հետազոտական խմբերի մասնակցությամբ: Լավագույն տարբերակն, այդ առումով, իհարկե, երկարատև (3 և ավելի տարիներ) հետազոտական նախագծերի իրականացումն է: Նմանաբնույթ հետազոտությունների պատվիրակողներ կարող են լինել ոչ միայն միջազգային և տեղական դոնոր կազմակերպությունները, այլև ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիան, բուհական հաստատությունները, առանձին նախարարություններ, գործարար կառույցներ և այլն:

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 5. Վերափոխել միջգիտակարգային հետազոտությունների արդյունավետության նկատմամբ վերաբերմունքը

Քննարկումների մի շարք մասնակիցներ միջգիտակարգային պասիվ համագործակցությունը պատճառաբանում են նմանօրինակ համագործակցության օգուտների և արդյունավետության մասին թյուր պատկերացումներով և անհրաժեշտ փորձառության բացակայությամբ: Ըստ այդմ, համագործակցության տարբեր առիթների և հնարավորությունների օգտագործումը կարող է նպաստել նմանատիպ պատկերացումների չեզոքացմանը և նոր համագործակցությունների նախաձեռնմանը:

Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 6. Հանրայնացնել համագործակցության հաջողված փորձառությունների պատմությունները

Քննարկումների ժամանակ արժարժված ենթահիմնախնդիրներից մեկն այն է, որ տարբեր հետազոտական կազմակերպություններ այս կամ այն առիթով իրականացրել են միջգիտակարգային հետազոտություններ, որոնցում ներգրավել են տարբեր գիտակարգերի հետազոտողների: Սակայն, այդ փորձառությունները, սովորաբար, չեն հանրայնացվել և անհրաժեշտ չափով ջատագովության չեն արժանացել, ինչը կարող է խրախուսական օրինակ լինել այլ հետազոտական կազմակերպությունների և նախագծերի համար:

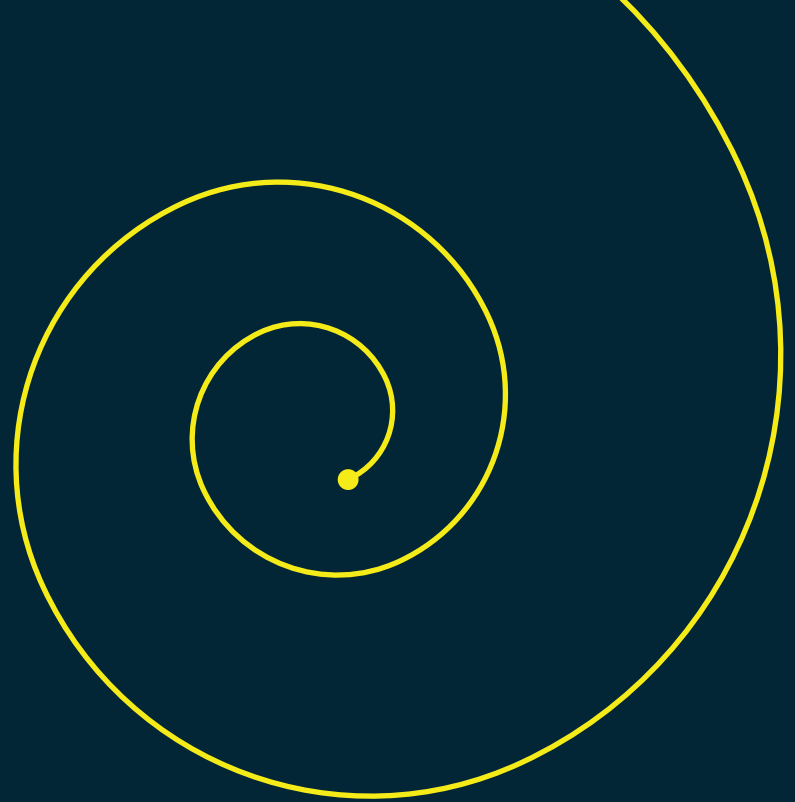
Հասարակագիտական և հումանիտար հետազոտողները միասին ավելի լավ կարող են «տեսնել» հասարակությունը, բայց գրեթե չեն համագործակցում միմյանց հետ

Լուծում 7. Ստեղծել միջգիտակարգային ընդհանուր հարթակ

Քննարկումների մի շարք մասնակիցների կարծիքով՝ միջգիտակարգային համագործակցությունը կարող է թափ հավաքել, եթե լինի տարբեր գիտակարգերի ու հետազոտական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից կազմված որևէ ասոցիացիա կամ ինստիտուտ: Ուրիշ մասնակիցներ հիշեցին, որ ասոցիացիա ստեղծելու նմանատիպ փորձեր արդեն եղել են, որոնք որևէ առաջընթաց չեն արձանագրել: Ոմանց համոզմամբ էլ ապագան կոնկրետ հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ ձևավորված հարթակներինն ու նախագծերինն է, ուստի անհրաժեշտ է ջանքերը ուղղել դրանց ձևավորմանը:

**Արդյունքներ.
ռեֆլեքսիվ հայացք**

1. ավելի շատ մասնակիցներ, ավելի շատ ոլորտներ

Ֆորումին մասնակցեցին 40 հետազոտողներ պետական և ոչ պետական հետազոտական կազմակերպությունների, բուհական հաստատությունների, դրամաշնորհ տրամադրող տեղական և միջազգային կազմակերպությունների, պետական կառույցների և հետազոտություններին ամնչվող այլ ոլորտների ներկայացուցիչներ: Ֆորումի մասնակիցների մասնագիտական կազմը ներառում էր սոցիոլոգներ, սոցիալական աշխատողներ, մարդաբաններ, տնտեսագետներ, վիճակագիրներ, փիլիսոփաներ, լեզվաբաններ, լրագրողներ, միջազգայնագետներ, արևելագետներ, քաղաքագետներ, կառավարման և կրթության ոլորտի փորձագետներ: Մասնակիցները խոստովանեցին, որ երբևէ չեն մասնակցել այնպիսի քննարկման, որին ներկա են գտնվել նման բազմազան ու բազմաքանակ կազմով հետազոտողներ: Մասնակիցներից մեկի խոսքով. **«Հիմա շատ թե քիչ հավատում եմ, որ ճիշտ ճանապարհով ենք գնում»:**

2. ավելի շատ հիմնախնդիրներ, ավելի շատ մեկնաբանություններ, ավելի շատ լուծումներ

Նման ընդլայնված և բազմազան կազմով բազմակողմ քննարկումների կազմակերպումը թույլ տվեց նույնականացնել բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց մի մասը ՀՌԿԿ-Հայաստանի թիմը չէր նախատեսել և չէր դիտարկել որպես քննարկումների կարիք ունեցող թեմաներ: Մյուս կողմից, քննարկումների ընթացքում մասնակիցները անդրադարձան ոչ միայն արդեն ծանոթ հիմնախնդիրների, որոնց մեծ մասի վերաբերյալ հետազոտողները բարձրաձայնում են տարբեր հարթակներում, այլև այնպիսի խնդիրների, որոնք դժվար նույնականացվող են կամ բավարար չափով ուշադրության չեն արժանանում: Օրինակ՝ շատ հետազոտողներ դժգոհում են որակյալ հարցազրուցավարների բացակայությունից, խոսում հարցազրուցավարներ կրթելու խնդիրներից՝ մեղադրանքներն ուղղելով տարբեր հասցեներով, բայց որպես պատճառ չի դիտարկվում նրանց ցածր ֆինանսավորման խնդիրը: Քննարկումների մասնակիցների բազմաքանակ ու բազմազան կազմը թույլ տվեց նաև ցուցակագրել հիմնախնդիրների ավելի շատ լուծումների սցենարներ, ինչը, անշուշտ, մեծացնում է առավել արդյունավետ լուծումներ գտնելու հնարավորությունը:

3. ավելի կոնկրետ ձևակերպումներ

Իրականացված քննարկումների շարժընթացի հետևողական դիտարկումը մեզ թույլ տվեց նկատել, որ հիմնախնդիրների նկարագրությունները, դրանց առիթով մեկնաբանությունները և բացատրությունները, ինչպես նաև լուծումներին վերաբերող առաջարկները միտում ունեն ընդհանրական ձևակերպումներից ավելի կոնկրետ ձևակերպումների վերածվելու: Այսինքն՝ դրանցում ավելի հստակ են նույնականացվում հիմնախնդիրների պատճառները, գործառնության շրջանակները, հաղթահարման եղանակները, ակնկալվող արդյունքները, հնարավոր հանձնառու ակտորները և այլն:

4. ավելի լայն տեղեկացվածություն

Հետազոտական պրակտիկաներին առնչվող բազմաքանակ ու բազմապրոֆիլ ակտորների մասնակցությամբ իրականացված քննարկումները թույլ տվեցին ավելի լավ տեղեկանալ տարբեր ոլորտներում առկա հետազոտական մարտահրավերներին, մոտեցումներին և փորձառություններին, ինչը կարևոր է մի կողմից համագործակցության ավելի շատ եզրեր գտնելու տեսանկյունից, մյուս կողմից՝ մարտահրավերների հաղթահարման համար առավել արդյունավետ լուծումներ գտնելու առումով:

5. ավելի շատ կոնսենսուսներ

Քննարկումների ընթացքում նկատելի դարձավ մի շարք հիմնախնդիրների տարբեր առումների նույնականացման և հաշվառման շնորհիվ որոշակի խնդիրների շուրջ ավելի լայն փոխհամաձայնությունների գալու միտումը: Նշվածը կարևոր պայման է դրանց լուծման ուղղությամբ համագործակցության որոշակի հարթակներ ձևավորելու հարցում:

6. ավելի շատ համագործակցելու առաջարկներ

Քննարկումների ընթացքում ձեռք բերված կարևոր արդյունքներից մեկը տարբեր հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ համատեղ աշխատելու և տարբեր ոլորտների հետազոտողների հետ համագործակցելու պատրաստակամությանը վերաբերող առաջարկներն են: Ընդհանուր առմամբ տարբեր հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ հնչել են շուրջ չորս տասնյակ առաջարկներ, որոնցից 14-ը վերաբերում են համագործակցելու հեռանկարին: Այդ առաջարկների մեջ հատկապես արժեքավոր են այնպիսիք, որոնք հիմնված են հաջողված փորձառությունների և որոշակի անհրաժեշտ ռեսուրսներ ունենալու հանգամանքի վրա:

7. ավելի բարձր ինքնանույնականացում

Մասնակիցներից շատերի համար ավելի հասկանալի և սովորական դարձավ համայնք հասկացությունը: Նրանցից մեկը, ով մասնակցել էր նաև նախորդ՝ 3-րդ ֆորումին, ոգևորությամբ խոստովանեց, որ 4-րդ ֆորումի ժամանակ «**ինձ համար ավելի հասկանալի դարձավ, թե ինչ է նշանակում հետազոտական համայք: Այդ հասկացությունը 1-ին ֆորումի ([ըստ Էուլթյան, 3-րդ ֆորումի]) ժամանակ իմ համար շատ խորթ էր, նույնիսկ՝ Էսօր օրվա սկզբին**»:

8. ավելի շատ քննարկումներ

Ֆորումի բազմաթիվ մասնակիցների կարծիքով նմանատիպ միջոցառումները շատ օգտակար են ինչպես հիմնախնդիրների բարձրաձայնման ու նույնականացման, այնպես էլ ավելի արդյունավետ լուծումներ գտնելու և հետազոտական համայնքի կարողությունները մեծացնելու տեսանկյունից: Նրանք շահագրգռվածություն հայտնեցին, որ նման քննարկումները շարունակվեն և ավելի հաճախ կազմակերպվեն:

«Յետազոտողների փակ քննարկումներ» շարքի հաջորդ հանդիպումը

4-րդ հետազոտական ֆորումի ժամանակ ՀՌԿԿ-Հայաստանը մասնակիցներին առաջարկեց պատրաստականություն ստանձնելու կազմակերպել շարքի հաջորդ հանդիպումը:

«ԱՄ Փարթնրոգ Քոնսալթինգ Քամփնի» խորհրդատվական ընկերության ներկայացուցիչները *Նախնական* հետաքրքրություն հայտնեցին շարունակելու Էստաֆետը, իսկ Հենրիխ Բյոլ հիմնադրամի ներկայացուցիչը՝ դիտարկելու այդ հանդիպումը ֆինանսավորելու հնարավորությունները:

Մինչ հաջորդ հանդիպում

Լավագույն բարեմաղթանքներով,
ՀՌԿԿ-Հայաստանի թիմ

